

„A szegényeket felmagasztalod...”

PSALMUS HUNGARICUS

A kor fogalmai szerint nem volt szegény származású a kecskeméti vasútállomás teherleadási pénztárnokának 110 éve született fia: Kodály Zoltán. Az apa hamarosan Szob, Galánta, Nagyszombat állomásfőnöke lesz, a vasúti ranglétrán szépen emelkedve. De látott szegénységet maga körül a gyermek is. „Galántai népiskola, mezítlábas pajtásaim...” – szól a Bicinia Hungarica I. füzetének ajánlása 1937-ben. Felvidéki gyűjtőútjain 1906–1910 között vezetett naplójából Ady vízióihoz fogható megdöbbenő képe rajzolódik ki az alkoholizmus, betegség, koplalás sújtotta nincstelen paraszt nyomorának. Az 55. zsoltárból idézett verssor mintegy életprogramja lesz Kodálynak, aki motónak írta valamikor 1949 után, egy eltépett levélborítékra: „1919 miatt egész idő alatt kommunista-gyanús, 1945 óta reakció-gyanús igaz emberség útján.”

A „kommunista-gyanút” a Károlyi Mihály-kormánynak „köszönhette” Kodály. 1919. február 14-én – 1918. december 31-i visszamenőleges hatállyal – Dohnányi Ernő igazgató mellé a Zeneakadémia aligazgatójává nevezték ki. Maradt az őrhelyen, míg 1919 szeptember elején fel nem függesztették, s ellene vizsgálatot nem indítottak. A Kodály ellen folyt fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvei nyomtatásban megjelentek; a tárgyalásokra készített jegyzetei szintén:

„Semmi hatalomnak kegyét, lett legyen bármely színű, soha nem kerestem. Semmi koncessziót a vörösuralomnak nem tettem.

Hogy pedig kinek volt több oka fellélegezni, ki szenvedett többet, hadd soroljam röviden fel.

Én legalább annyit szenvedtem, tisztelt bizottság, mint akármelyik kollégám. Csak hallgattam, nem panaszkodtam, nem igyekeztem később tőkét kovácsolni belőle.

Végigtengődtem az időt árpakásán, mert nem volt módom, mint majdnem minden kollégának, elutazni, vagy vidékről élelmet szerezni.

Az én szüleim lakásába is vöröskatonákat telepítettek. Az én lakásomból is rek-viráltak szobát.

Nem nagy bizalomra mutatott irántam, hogy az én telefonomat nem kapcsolták be, mikor más kollégáké megvolt.

Alattam egy szakasz vörösőr tanyázott, nem tudtam, mikor törnek ránk.

Végül, az én feleségem töltött álmatlanul hónapokat, mert elfogott testvérbátyjáért reszketett.”

Kodály, kit a bolsevizmus vádjával bírúi örökre el kívántak távolítani a Zeneakadémia tanári karából, mint üldözött sem mulasztotta el, hogy kiálljon a szociáldemokrata Reinitz Béla mellett, őt a Károlyi-kormány nevezte ki a kultuszminisztérium színházi és zenei ügyeinek irányítására, s maradt is e poszton, mígnem 1919 augusztusában letartóztatták, rablás vádjával perbe fogták.

Ettől fogva emberi életprogramjának tekintette a mindenkori üldözöttek segítségét, a „szegények felmagasztalását”. A gesztus nem, tartalma annál inkább változott a korról, amelyben Kodály élt.

A 20-as években anyagilag támogatta Szabó Ferencet, a koldusszegény zeneakadémistát, pedig tudta róla, az illegális Kommunista Párt aktivistája. Magánórákon

tanította is, jóllehet, Siklós Albert növendéke volt, nem Kodályé. Koszt-kvartélyt, kenyeret szerzett Szabónak, zenei házitánítónak ajánlván be az ifjú Nádasy Kálmán mellé.

A 30-as évek végétől a vallásuk miatt üldözöttek mellé állt. Aláírta az I. zsidótörvény, az 1938:XV. törvénycikk elleni tiltakozást (Pesti Napló, 1938. május 5.). Egykori tanítványának, az emigráció gondolatával foglalkozó Kadosa Pálnak meleg ajánló sorokat írt. Ha valóban kivándorol, bizonyosan talált volna méltó zenei foglalatosságot a Kodály által kiállított angol „bizonyítvány” alapján: „Kadosa Pál legkiemelkedőbb fiatal komponistáink egyike. [...] Ezen felül kiváló zongoraművész és pedagógus. Letelepedése tehát bármely országban feltétlenül nagy nyeresége annak az országnak.”

Megkísérelte a munkaszolgálatra behívott muzsikuskok mentesítését. 1943-ban a zeneszerzőosztályában 1940-ben végzett Weiner László érdekében fogott tollat:

„Mélyen tisztelt Vezérőrnagy Úr!

Engedje meg, hogy szíves figyelmébe ajánljam Weiner László volt tanítványomat. Mint zeneszerző és zongoraművész a legszebb reményekre jogosít. Két éve az állami pályázaton egy műve díjat nyert. Miután ő már 13 hónapot töltött munkaszolgálatban, részben súlyos kézi munkával, úgy látom, ilyen szolgálat folytatása egész jövőjét kockára teszi, s ezzel őt alkalmatlanná annak a kulturális munkának elvégzésére, melyre felkészült s melyre hivatása van.

Kéréssem az, hogy amennyiben a szolgálati érdek engedi, jövőbeli beosztásánál hivatása és egyéni képessége legalább annyiban tekintetbe véssék, hogy jövője ne válhasson kérdésessé.

Bízom benne, hogy amennyiben ily megoldás lehetséges, az méltóságod jóindulatán nem fog múlni, és vagyok

Bpest. 1943. júl. 12.

*őszinte nagyrabecsüléssel
kész tisztelő híve
Kodály Zoltán”*

A címzett neve a levélből nem derül ki; talán Róder Jenő, kinek Kodály írt a keltezés napján (kötetbe gyűjtött levelezésében lappangó írásként szerepel). Hogy akkor hasznát vette-e ennek a közbenjárásnak Weiner László, nem tudhatom; a háborút nem élte túl.

Egy héttel Szálasi hatalomátvétele előtt a szintén mártírhalált halt Deutsch Jenő érdekében írt:

„Deutsch Jenő volt tanítványom a legkiválóbb és legsokoldalúbb magyar zenészek egyike. Eltűnése – ha véglegesnek bizonyulna, a legfájdalmasabb vesztesége volna zene-életünknek. Nemcsak kiváló zongora- és orgonaművész (e tekintetben távollévő tanára, Bartók Béla nevében is nyilatkozhatom, mert ismerem a véleményét), hanem rendkívüli zenei intelligenciája, a zeneszerzés minden ágában való jártassága és pedagógiai érteke következtében nagyraihivatott pedagógus, e téren eredeti gondolkodó és cikkíró. Foglalkozott zenei folklórral is, itt a bonyolult fonográf-felvételek lejegyzésében nagy gyakorlatra tett szert, mint bevált munkatársunkat különösen fájdalmasan nélkülözzük.

Hozzátevé, hogy mint ember és jellem, szerénysége és feltétlen megbízhatósága által olyan jelenség, aki a mentesítés elbírálásánál alkalmazni szokott mértéket messze meghaladja, kérvényének kedvező elintézését a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 1944. okt. 8.

Kodály Zoltán”

Kérdéses, vajon eljutott-e a munkaszolgálatos táborba az írás, életben találta-e a muzsikust egyáltalán.

Legány Dezső kutatásaiból tudjuk, Kodály még idejében megkísérelte kimenteni az országból két kedves tanítványát, Deutsch Jenőt és Weiner Lászlót. 1939-ben Ausztráliában, a melbourne-i konzervatóriumban keresett állást a számukra – eredménytelenül.

E témakörhöz tartozik, hogy a Kodály házaspár 1944-ig, a német megszállásig – vagyis a vállalkozás megszűntéig – már-már tüntetően látogatta az OMIKE hangverseny- és operaelőadásait. Az OMIKE az Operaházból, a zenekarokból-színházakból kiebudalt zsidó művészeknek nyújtott kenyeret s szereplési alkalmat.

*

A háború végét üldözőtként rejtőzve túlélő Kodály mentőakcióinak 1945-ben megváltozott az iránya, bár ismét az igaztalanul meghurcolt muzsikuskok mellé állt. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy Dohnányi Ernőt ne nyilvánítsa háborús bűnösnek – mert nem volt az – a fasiszta múltat kivizsgáló zeneakadémiai igazoló bizottság. Mégis megtörtént e ségyen, elsősorban a pártok delegátusaiból álló testület parasztpárti és szociáldemokrata képviselőjének erősködésére. Valószínűleg Kodálynak is része volt abban, hogy az igazságügyi miniszter rendeletére 1945. december 14-i dátummal törölte Dohnányit a háborús bűnösök névjegyzékéből, ezáltal mentesítette a vád alól. Mindazonáltal keserves évek vártak emigrációjában a zseniális muzsikusra, amerikai társadalmi szervezetek még 1949-ben is nyomoztak Dohnányi állítólagos náci múltja után.

Az igazolóbizottság mondvacsinált indokokkal kívánta eltávolítani a Zeneakadémia igazgatói posztjáról Zathureczky Edét, a zseniális hegedűművészt és pedagógust, mert a grémium szociáldemokrata zenésztagja vágyott a tekintélyes pozícióra. Kodály két levelet is írt Keresztury Dezső kultuszminiszternek, e túlkapas leállítására kérve őt. Írt ez ügyben Kadosa Pálnak is. Elment Zathureczky mellett tanúskodni az igazoló bizottság ülésére. Védőbeszédéhez éppúgy készített jegyzeteket, mint 1919–20-ban, a tulajdon fegyelmi tárgyalásához.

„Amint közeledtek az igazoló eljárások, csakhamar világossá lett előttem, hogy Zathureczky ellen személyi hajszra van szervezés alatt. – Ez az, ami erkölcsi kötelességemmé teszi, hogy itt megjelenjek. Egyesek azt a dogmát hirdetik, hogy mindenkinek pusztulnia kell, aki az előző uralom alatt vezető állásban volt. Másutt az igazoló bizottságok egyenesen kvártély csináló bizottságok módjára működnek maguk és barátaik számára. Aggállyal nézik ezt a demokrácia igaz hívei. [...] Mennél több abszurd ítélet hangzik el, annál jobban aláássa az egész igazoló eljárás hitelét, kiváltja a reszenzust és az ellenintézkedéseket. Oda fogunk jutni, hogy az egész igazolás haszontalan komédiává lesz. A Zathureczky-ügy különösen alkalmas erre. A bizottság előtt elvonultak a hangyaszorgalommal, jobb ügyhöz méltó buzgalommal, részben rosszhiszeműen összehordott adatok. Ennek mérlegeléséből csak egy vélemény alakulhat ki: itt hiba nincs, elmarasztalásra nincs ok. – Csodálnám, ha nem kérdené magától ezek után minden bizottsági tag: honnan szítják hát mégis a közvéleményt, hogy Zathureczkyt el kell ejteni? Azt hiszem, nem félhet lelkiismeretesen senki, ha nem igyekszik erre a kérdésre is választ keresni, ha nem nyomozza ennek a közvélemény-szításnak mechanizmusát egészen a kiindulópontig.”

Kodálynak ez a mentőakciója szerencsésen végződött, az igazgató végül is helyén maradt, a magyar zenekultúra javára.

„Kitelepítettek” feljegyzés az 50-es évekből; a cédulára írt nevek nyilván a segítségére szorultak. Közbenjárása az akkori körülmények ismeretében aligha járhatott eredménnyel. Aminthogy a feloszlott szerzetesrendek internált tagjain sem segíthetett a mélyen vallásos Kodály. *„Sokszor gondolunk Önre és sorstársaira.”* – írta a Kecskemétre internált páter Szedő Dénes ferences szerzetesnek, őt Kodály-kórusmű szövegírójának.

1954-ben, Nagy Imre miniszterelnöksége idején nyílt meg a Lórántffy utcában az első budapesti ének-zenei általános iskola. Igazgatójául Kodálynak sikerült kinevezetnie Bors Irmát, a kiváló zenepedagógust, ki a rendházak feloszlatásáig, soror Virginia néven Vincés apáca volt. 1957–1959 között oroszlánként harcolt Kodály az oktatás magas rangú hivatalnokaival az iskola igazgatójáért – hasztalan. A mintaiskolának számfő intézményben fel kellett számolni a klerikális befolyást.

1950-ben Kodály fogadott védőügyvédet a koncepcióis perbe fogott Szomjas-Schiffert György népzene kutató mellé, hozta ki a börtönből utóbb Halmos László zeneszerzőt, a jeles győri egyházzeneszt. 1956 szeptember 16-i levelében a bebörtönzött Pálóczi Horváth Lajos népzene kutató kiszabadításáért interveniált az igazságügyi miniszternél.

Miközben Vásáry Istvánt, a neves kisgazda-politikust, az 1944-es ideiglenes kormány pénzügyminiszterét kitelepítették, Kodály minden módon támogatta több mint gyanús káderlappal rendelkező fiát, Vásáry Tamást. A legjobb hangversenyzongorát vette meg a számára, intézkedett, hogy legyenek hangversenyszereplései, húszévesen kinevezette tanárnak a Zeneakadémiára. Utánanyúlt, amikor 1956-ban Vásáry elhagyta az országot, mert mehezen indult a muzsikuskarrierje. Kodály számos nyugati zenészbartájának – közöttük Ernest Ansermet karmesternek – ajánlotta a figyelmébe a ragyogó tehetségű fiatal pianistát, kinek fényes pályafutására ez a közbenjárás nyilván hatásos volt.

„Az igazságtalanul üldözötteket minden rezsim idején védtem és védeni fogom.” – jegyezte fel Kodály egy noteszba, feltehetően 1945–46 táján.

1956. október 22-én – hétfőn – este rendezték a Nemzetközi Bartók Fesztivál záróhangversenyét Budapesten. (Számomra több mint emlékezetes ez a koncert, hisz Cziffra György játszotta Bartók évekig formalistának bélyegzett II. zongoraversenyét.) A 74 éves Kodály, a magyar zenekultúra „házigazdája” minden zenei-társadalmi eseményen jelen volt. A kimerítő hetek lezárultával másnap, pihenni, Galyatetőre utazott törött lábú hitvesével. 1957. január 8-án tért vissza a fővárosba. Két napra rá – szinte első dolga volt ez – beadványt írt a Honvéd Művészegyüttes hírneves férfikarának megmentéséért. Az együttes ősszel Kínában turnézott, Moszkván keresztül tért haza. A Vass Lajos vezette énekkar politikailag „méltatlanul” viselkedett, büntetésül a hadsereg megszüntette 1957-ben a fenntartását. „A Honvédelmi Minisztérium illetékes szervénél közölték: »A hadsereg az énekkarra nem tart igényt.«” (Népakarat, 1957. január 15.) A katonákat nem sikerült jobb belátásra bírnia Kodálynak, elérte azonban, hogy e kiváló dalos közösség fennmaradjon; Állami Férfikarként működött két esztendeig a Filharmóniában, míg 1959-ben visszafogadta a sereg.

Kállai felirattal került nyilvánosságra nemrég Kodály két feljegyzése, meglehetősen levéltervezet 1957-ből vagy 1958-ból. Idézem: *„10 év: akik nem ismerték és nem szerették. Erőszak, hazugság. Ok és okozat, matematikai bizonyosság. Bika végre felugrik és döf. Szervezetlen, esztelen, céltalan. Nem kintről szerveződik: belülről izgatták, tíz év[el] folytonosan. – Aggasztó tünetek: ismét? Belülről izgatás fokozódik. Ártatlanok üldözése, oktalan bosszúhadjárat, justizmord. Amint ez egy ponton megfigyelhető vegy-*

tisztán (Haynau). [...] Ülnek a felleghárban, nem tudják, mit érez, gondol a nép, melynek nevében uralkodnak. Ez a módszer állandóztatja októbert. [...] Az a ló, melynek véresre rángatják a száját, végre megbokrosodik. – A bika, ha nyugtában folyton piszkálják, végre felugrik, és döf, akit lát. – Népet kormányozni nem lehet népszichológiai ismeretek nélkül. És szeretet nélkül nem lehet hibáiról leszoktatni." – Kodály értékelése merőben különbözik a hivatalos állásponttól!

E jegyzet elemei visszatérnek az első fokon halálra ítélt Mécs Imre kegyelmi kérvényét támogató levelében:

„Budapest, 1958. december 7.

Kedves Kállai elvtárs,
megint halálra ítélték – törvénytudók szerint jogtalanul – egy 24 éves elektrométernököt. Az 1956-ban kimentek hiányát hogyan pótoljuk, ha kiirtjuk az ittmaradotakat, akik kimehettek volna, ha akarnak. De nem akartak, ezért ez legyen a sorsuk?

Minden kérésem az, légy szíves odahatni, hogy a legfőbb ügyész figyelmére méltassa a védő fellebbezését. Írtam ugyan neki, de nem ismerem személyesen, s nem tudom, megkapta-e.

Elvi szempontból kívánatosnak tartom, hogy vége legyen már a justizmordok sorozatának. Mennél több családot érint, annál jobban növekszik a gyűlölethullám, amivel végre semmiféle Kormányzat nem tud megbirkózni. »Oderint dum metuant« [Gyűlöljenek ám, de féljenek] alapján nem lehet tartósan kormányozni, legkevésbé magyarokat. Remélve, hogy ebben egyetértesz, közlöm a fellebbezés számát.

1958 BFL. 25826. Mécs Imre IX. r. vádlott.

Szíves köszöntéssel
Kodály Zoltán"

A kérés ellenére is kemény tónusú levél tegező hangját – „légy szíves odahatni” – magyarázza, hogy Kodály tagja volt a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, Kállai meg, 1958 januárjától, elnöke a szervezetnek. Mert egyebekben fölöttébb ritkán – kevesekkel – tegeződött. Kodály akciója – mint tudjuk – eredményes volt.

Mécs Imre beszélte el, hogy Csorda Romána egykori apáca teremtette meg családjá és Kodály Zoltán között a kapcsolatot. Az apácarend által fenntartott Ranolder Intézet kiváló zenetanára, 1940-től igazgatója, rendfőnöke volt ő egykor, az Éneklő Ifjúság mozgalom jeles kóruskarnagya. Reá már valószínűleg kevesen emlékeznek, munkatársára, a szárnyai alatt oly nagy művésszé növekedett Andor Ilonkára, remélem, többen.

Mécs Imre emlékezete őrzi, Kodály „arra is vállalkozott, hogy ha másodfokon is halálra ítélnék, akkor édesanyámmal együtt azonnal »fölmegy« Dobihoz, s kegyelmet követel számomra.” Nem csupán tekintélye okán tehette (volna) meg ezt; gyakran volt együtt Dobi Istvánnal, az Elnöki Tanács elnökével Galyatetőn, hol mindkettejüknek állandó lakosztály állt a rendelkezésére.

Zathureczky Edét, a Zeneakadémia igazgatóját egyszer, 1945-ben sikerült megmentenie Kodálynak. Az igazgató mintegy „hivatalból” lett az Akadémia forradalmi bizottságának elnöke, majd több százezernyi társával elhagyta az országot. Kvázi legálisan, egyéves szabadság birtokában, engedéllyel (bizonyára még időben intézte el a nyugati turnéitól hét évre elzárt művész, Bartók egykori szonátapartneré). Kodály minden követ megmozgatott, hogy Zathureczky újabb egy év szabadságot kapjon, az 1957/58-as tanévre. Hazavárta, hazavártuk. Igazgatói posztja – ez megfelelt Kodály in-

tencióinak – két tanévre betöltetlen maradt, a Zeneművészeti Főiskolát háromtagú grémium vezette. Végül aztán, Zathureczky Ede 1959. május 31-én bekövetkezett korai halálával, céltalanná vált minden további erőfeszítés.

1959-ben nyugdíjazta a Zeneakadémia az akkor már 69 esztendő, az intézetben négy évtizede tanító Molnár Antalt, Járdányi Pál tanári állását pedig megszüntette. Kodály meleg hangú levélben próbálta enyhíteni első monográfusának, Molnár professzornak bánatát (haláláig nem heverte ki e sértést).

1957-ben Molnár Antalt, a tantestület roppant tekintélyű tagját bízták meg ama fegyelmi bizottság elnöki teendőinek ellátásával, amely a főiskolán lezajlott „ellenforradalmi” események kivizsgálására, példás büntetések kiszabására rendeltetett. A feladat alóli kitérni nyilván nem lehetett, a vizsgálat azonban kutyakomédiává változott, a bizottság elnöke semmiféle büntetés kiszabására nem volt hajlandó. Még abban az évben Kossuth-díjat kapott Molnár professzor, ki, miután 1949-ben az MDP Kulturpolitikai Akadémia zenész előadójától megkapta a burzsoá zenetudomány bélyegét, évekig egy sort sem publikálhatott. El is fogadta, meg nem is, a velejáró pénzt szétosztatta a Zeneakadémia rászoruló kollégistái között. Két év múlva megkapta az obsitot.

Járdányi Pál esete merőben más. Ő a Központi Értelmiségi Forradalmi Tanács tagja volt 1956-ban. Kodály legkedvesebb zeneszerzés-tanítványainak, népzene kutató munkatársainak egyike, hegedűs oklevelet Zathureczkynél szerzett. Lenyűgöző tudás birtokában tanított – engem négy éven át – megszállott maximalizmus jegyében. Megközelíthetetlen magasságban lebegett tanítványai fölött, személyes sértésnek fogva fel, ha valamit nem tudtak. Pedig a Zeneakadémiára oldott, személyes tanár-növendék viszony volt a jellemző. Ettől Járdányi taníthatott volna tovább, korai haláláig.

A közhit úgy tartja, azért kapta kézhez a felmondást, mert 1959 tavaszán, a Zeneakadémia tanévzáró tanári konferenciáján túlságosan meleg szavakkal búcsúztatta Zathureczky Edét, a nemrég elhunyt volt igazgatót. Én másra emlékezem, bár jelen persze nem voltam. Járdányi a megszálló csapatok Magyarországról való kivonását szorgalmazta. Azt mondta (volna), nem tanít, amíg idegen hadsereg van az országban. Kívánsága azonnal teljesült, professzori megbízatását megszüntették.

Kodály tüstént segített Járdányi Pálon, a Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoportjában addig munkatársként működő zenefolkloristát osztályvezetővé nevezte ki, munkáját, hazai és nemzetközi tudományos érvényesülését minden módon támogatta.

Külön fejezet lehetne a Kodály által, arra érdemes muzikusoknak írt ajánló levelek ismertetése. Figyelme nyugdíjúgyek kedvező elintézésére éppúgy kiterjedt, mint általa nagyra becsült muzikusok kitüntetésére (Komor Vilmos karmesterünk Kossuth-díjáért 1955-től kilenc éven át csatározott).

*

Amennyire tudom, az egyébként természete szerint is szűkszavú Kodály nem beszélt arról, hogy kinek, mikor, miben segített. Vázlatos áttekintésem nyilvánvalóan hiányos, archívumokból bizonyára sok dokumentum kerül még elő. Humanizmusának lényegéből fakad a mindenkori üldözöttek gyámolítása. A kommunisztagyánús, reakciógyánús, mára egyesek szerint populisztagyánús Kodály Zoltánt soha, semmi nem tántoríthatta el ettől az életprogramtól.

Napjainkban ki mellé állna a negyedszázada eltávozott?

Breuer János